

Thematisch muziekonderwijs

Muziek als onderdeel van wereldoriëntatie

Sjoukje van der Land-de Vries

Inleiding

In het afgelopen schooljaar zijn wij op onze school, PC basisschool Ds. J. L. Pierson te Hengelo Gld, in de stamgroepen 5/6 en 7/8 begonnen met een nieuwe opzet voor wereldoriëntatie. Naast de bekende wereldoriënterende vakken zoals aardrijkskunde, geschiedenis en natuuronderwijs komen ook de expressievakken geïntegreerd aan bod. Het muziekonderwijs maakt daardoor deel uit van wereldoriëntatie. In de stamgroepen 5/6 en 7/8 wordt bij wereldoriëntatie thematisch gewerkt. In de periode dat er naar aanleiding van een thema wordt gewerkt gaan de muzieklessen uit van datzelfde thema. Er is dus sprake van thematisch muziekonderwijs. Een thema kan voortkomen uit de beschikbare leermethoden, uit de actualiteit, de omgeving of uit de leerlingen.

Beginsituatie

PC basisschool Ds. J. L. Pierson gaat uit van drie 'peilers':

1. Jenaplan
2. Adaptief onderwijs
3. Basisontwikkeling.

ad 1: Jenaplan

In het Jenaplanonderwijs is wereldoriëntatie het hoofddoel van het onderwijs. Alle overige leerstofgebieden zijn dienstbaar aan wereldoriëntatie. Wij hebben er voor gekozen ook de muzikale vorming in dienst te stellen van wereldoriëntatie. Leerlingen en leerkrachten houden zich in het kader van wereldoriëntatie vooral bezig met het opdoen van ervaringen, het ontdekken en onderzoeken, het ontwerpen en produceren, spelen en vieren.

ad 2: Adaptief onderwijs

Adaptief onderwijs gaat uit van het pro-actieve karakter van ontwikkeling; het vermogen om je te ontwikkelen. Ieder mens heeft van nature de behoefte aan relatie, competentie en zelfstandigheid. Dit zijn voorwaarden om tot ontwikkeling te kunnen komen. De school moet de leerlingen de kans geven om zich te ontwikkelen, moet ze uitdagen om actief mee te doen en moet ze eigen verantwoordelijkheden geven. Of de leerlingen ook daadwerkelijk actief en gemotiveerd zijn is af te meten aan de mate van betrokkenheid en zelfstandigheid die ze laten blijken

tijdens de les.

Een keuze voor het geven van adaptief onderwijs betekent voor leerkrachten en leerlingen dat ze, ook bij de muzikale vorming, van elkaar proberen te leren en zo steeds een stapje verder komen in hun ontwikkeling.

ad 3: Basisontwikkeling

Wij werken op school volgens de 'zone van de naaste ontwikkeling', hetgeen betekent dat we de leerlingen leerstof aanbieden die net een beetje moeilijker is dan de leerstof die ze al beheersen, waardoor ontwikkeling plaats kan vinden. De motivatie en de betrokkenheid van de leerlingen zijn belangrijke voorwaarden voor deze ontwikkeling. Het is daarom belangrijk dat de gekozen thema's betekenisvol zijn voor de leerlingen.

Lerende school

In de muzieklessen proberen we bovenstaande uitgangspunten, die voortvloeien uit de drie 'peilers', tot hun recht te laten komen. Dat lijkt op het eerste gezicht een hele klus. Het moet echter meer worden gezien als een leerproces. PC basisschool Ds J.L. Pierson is een zogenaamde 'lerende school'. De school is voortdurend in ontwikkeling. Ook het muziekonderwijs blijft in ontwikkeling. Hoe meer of hoe langer je als school 'in ontwikkeling' bent, hoe meer je met de drie 'peilers' verweven zult raken. Bovendien hoeven niet alle aspecten van dit onderwijs per definitie in elke les expliciet naar voren te komen. Zo zul je tijdens de ene les meer aandacht besteden aan het Jenaplanaspect 'ontwerpen en produceren', terwijl je in een andere les de nadruk legt op het adaptieve aspect 'interactie'.

Uitgangspunten

De muzikale ontwikkeling van de leerlingen hoort in een muziekles voorop te staan. De uitgangspunten die voortvloeien uit de drie 'peilers' Jenaplan, adaptief onderwijs en basisontwikkeling, houden we steeds in ons achterhoofd.

Ook bij thematisch muziekonderwijs zul je als leerkracht moeten aansluiten op het muzikale ontwikkelingsniveau van de leerlingen. Daarom is het bepalen van lesdoelen belangrijk. Ook in de muzieklessen zullen de leerlingen weer een stapje verder moeten kunnen komen in hun muzikale ontwikkeling (zone van de naaste ontwikkeling).

Voor het vasthouden van de motivatie en de betrokkenheid van leerlingen moet er ook veel afwisseling in de les zijn. De verschillende vormen

van muzikaal gedrag (muziek vastleggen en spreken over muziek, muziek maken, muziek en bewegen en muziek beluisteren) kunnen afwisselend aan bod komen.

Het thema bepaalt bij thematisch muziekonderwijs uiteindelijk de gekozen leerstof. De leerstof wordt op haar beurt ingedeeld naar de muzikale aspecten klank, vorm en betekenis.

Voorbereiding van de muzieklessen

Bij wereldoriëntatie staat het niet per definitie vast dat de leerkracht de lessen volledig voorbereidt. Leerlingen kunnen een eigen inbreng in de lessen hebben. Tot nu toe werden de muzieklessen wel volledig voorbereid door de leerkracht. Pas als er voldoende ervaring opgedaan is met deze werkwijze kan er in de toekomst misschien worden overgegaan op muzieklessen waarin de leerlingen zelf (een deel van) de leerstof kiezen en waarin spontane activiteiten een plaats krijgen. Net als bij de voorbereiding voor wereldoriëntatie proberen wij ook bij de voorbereiding van de muzieklessen een aantal stappen te nemen om te komen tot de opzet van thematische lessen:

Stap 1

Als eenmaal vaststaat welk thema in een stamgroep aan de orde zal komen, is het handig om je eerst zelf eens te (laten) informeren over het onderwerp. Mogelijke informatiebronnen zijn: je collega's die ook werken met hetzelfde thema, methodeboeken voor wereldoriëntatie (indien aanwezig) en andere informatieve boeken waarin het thema aan de orde komt.

In deze oriënterende fase komen vaak al ideeën in je op voor de muziekles. Je kunt deze ideeën het beste meteen noteren. Eigenlijk is daarmee het zogenaamde 'brainstormen' ook al begonnen.

Stap 2

De volgende stap die je gaat nemen is het verzamelen van materiaal voor de muziekles, zoals liedjes, verhalen of plaatjes die eventueel verklankt kunnen worden en muziekvoorbeelden. Bronnen hiervoor kunnen zijn: de methode(n) voor wereldoriëntatie, muziekmethoden, liedbundels, cd's of muziekcassettes. Eigenlijk zijn alle bronnen die met het thema te maken hebben voor deze fase geschikt. En dat kunnen er heel veel zijn. Een bezoekje aan de bibliotheek helpt je vaak al een stuk verder! De volgende fase dient zich dan ook vaak al snel aan.

Stap 3

In deze fase ga je het verzamelde materiaal selecteren. Daarbij hou je rekening met de uitgangspunten. In de eerste plaats zijn dat de lesdoelen: wat wil je in deze les bereiken met de leerlingen? Daarnaast houd je rekening met de afwisseling van muzikale gedragsvormen en de uitgangspunten die de basis vormen van je onderwijs.

Stap 4

Tenslotte stel je definitief de opzet voor de muzieklessen vast. Natuurlijk is de inhoud van de les ook afhankelijk van de beschikbare tijd.

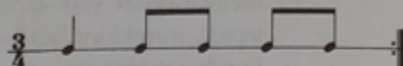
Stap 5

Het evalueren en het bewaren van de les worden vaak snel vergeten, maar zijn minstens even belangrijk.

Voorbeelden van thematische muzieklessen

Een muziekles in groep 5/6 naar aanleiding van het thema 'Middeleeuwen'

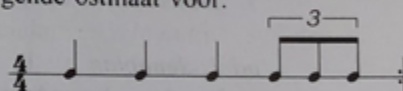
Om in een Middeleeuwse sfeer te komen wordt eerst gewerkt met het muziekstuk *Danza Alta* van Francisco de la Torre (15de eeuw). In het muziekstuk komt de volgende ostinaat voor:

De leerkracht speelt een regelmatige puls in driekwartsmaat op een trom en de leerlingen klappen de ostinaat. Daarna neemt een deel van de groep de ostinaat over op ritme-instrumenten (muziek maken). Het andere deel van de groep gaat in tweetallen rondlopen op het ostinate ritme (muziek en bewegen). Tenslotte wordt het muziekstuk *Danza Alta* beluisterd (muziek beluisteren).

Terwijl het muziekstuk ten gehore wordt gebracht loopt een deel van de groep in een kring rond en de andere leerlingen klappen of spelen het ostinate ritme.

Bovenstaande werkwijze kan ook toegepast worden bij het muziekstuk *Pase el agoa* dat onder meer door de muziekgroep Flairck op cd is gezet. Hierin komt de volgende ostinaat voor:

Na deze inleiding wordt een lied aangeleerd (muziek maken). De tekst van het lied gaat over een Middeleeuws onderwerp. Voorbeelden van liederen zijn:

- Rattenvanger van Hamelen (Liedbijlage De Pyramide 52-6, december 1998)
- Klepperman van elleven (Hoy, een lied! Thea en Nico Zaat)
- 't Ros Beyaard (Hoy, een lied! Thea en Nico Zaat)

Na het zingen van het lied wordt een kort verhaal over een rondtrekkende minstrel verteld. Misschien kan er even gespeeld worden op een middeleeuws instrument: een hommel, een lier of een kromhoorn.

Daarna wordt een klankspel gemaakt met als onderwerp 'De middeleeuwse stad'. Na een inleidend klasgesprek over wat er zoal te zien en te horen is in een middeleeuwse stad (wellicht weten de leerlingen hier al veel van, omdat ze er in de groep ook aan werken), kiezen kleine groepjes leerlingen een

geluid bij een situatie. Het geluid kan worden geproduceerd met de stem, met behulp van het lichaam of met een Orffinstrument. Situaties kunnen zijn: een feestende menigte in een herberg, een muziekmakende minstrel, een ridder te paard, een bedelaar, het ophalen van een brug bij de poort of het sluiten van de poort.

Bij de uitvoering van het klankspel kan één leerling langs de groepjes musicerende leerlingen lopen, die overigens op hun plaats in de kring kunnen blijven zitten. Deze leerling loopt als het ware door de middeleeuwse straten. Als hij langs een groepje loopt wordt het geluid geproduceerd. Om hierbij meer structuur aan te brengen, kan de leerkracht de leerling op het ritme van een trom laten lopen. Variatie kan aangebracht worden door snel of langzaam te lopen. Door heen en weer lopen ontstaat herhaling van geluid(en). Geen tromgeluid betekent even stilstaan, terwijl er geen geluiden hoorbaar zijn. Het klankspel kan op een band worden opgenomen (muziek vastleggen).

Een muzikles in groep 7/8 naar aanleiding van het thema 'vulkanisme'

Eerst wordt het muziekstuk *Een Alpensymfonie* van Richard Strauss (1864-1949) beluisterd (muziek beluisteren). De leerlingen tekenen op een vel tekenpapier een vulkaan en maken de tekening tijdens het beluisteren van het muziekstuk af. De leerkracht kiest afhankelijk van het niveau van de leerlingen voor het 'vrij' tekenen of het noteren van grafische symbolen (van klank naar teken; muziek vastleggen). Ze horen onder andere de stilte voor de storm, onweer, storm en vluchtende dieren. Daarna geven enkele leerlingen uitleg over hun tekening (spreken over muziek).

Daarna volgt een inleidend klasgesprek over een vulkaanuitbarsting. Er kan gesproken worden over vuurspuwen, asregens, onweer, modder- en/of lavastromen, vluchtende mensen en dieren en de stilte na de uitbarsting.

Daarna wordt de klas in groepjes van ongeveer vier leerlingen verdeeld, die elk een klankspel gaan maken over een vulkaanuitbarsting. De gevonden geluiden worden genoteerd met grafische symbolen op een vel papier (van klank naar teken; muziek vastleggen). Daarna voeren de leerlingen hun klankspel uit. Eén leerling is dirigent, de anderen musiceren met behulp van de stem, het lichaam of Orffinstrumenten (muziek maken).

Tenslotte treden de groepjes voor elkaar op. De partituren worden op een voor iedereen zichtbare plaats gehangen. De klankspelen kunnen worden opgenomen op een band (muziek vastleggen). Nadat alle groepen hun optreden hebben gehad kunnen de klankspelen van de band worden beluisterd (muziek beluisteren). Leerlingen die niet dirigent waren proberen de partituren van anderen te volgen. Hier kan eventueel nog een evaluatie op volgen: waren alle grafische symbolen duidelijk genoteerd?; welk

klankspel gaf het duidelijkste een vulkaanuitbarsting weer?

Nadelen

In de praktijk wordt het thema, waarmee gewerkt zal worden, vaak aangedragen door de stamgroep. Als leerkracht muziek moet je je daar vaak aan aanpassen. Dat is jammer. Je moet zelf ook eens kunnen kiezen wat je aan de orde wilt laten komen in een muzikles. Hier kun je natuurlijk gemakkelijk een oplossing voor vinden. In goed overleg met collega's kun je afspraken maken over de inhoud van de muziklessen. Je zou een gedeelte van de muzikles onafhankelijk van het thema kunnen invullen. Je zou ook kunnen afspreken dat je eens in de twee of drie weken een 'gewone' muzikles geeft.

Het thema is meestal pas een week van tevoren bekend. Als je toch al gewend was om de muziklessen elke week apart voor te bereiden in plaats van meerdere lessen tegelijk is er geen probleem.

Daarnaast is het nooit precies bekend hoe lang er met een thema wordt gewerkt. Als je een overvloed aan materiaal hebt dat aansluit bij het thema is dat gunstig voor het geval er een lange periode met het thema wordt gewerkt. Als je daarentegen moeite hebt met het vinden van geschikt materiaal voor de muzikles is het te hopen dat er een niet al te lange periode met hetzelfde thema wordt gewerkt. Je kunt dan natuurlijk met je collega afspreken dat je een muzikaal aspect aan bod laat komen dat losstaat van het thema.

In verhouding tot 'gewone' muziklessen kosten thematische muziklessen iets meer voorbereidingstijd. Hierbij speelt het niet beschikbaar zijn van kant en klare muziklessen een rol. Toch geldt hier: hoe vaker je het doet, hoe sneller het gaat. Je gaat steeds efficiënter te werk bij het nemen van de stappen om te komen tot een lesopzet.

Bovendien kun je een archief aanleggen van de thematische muziklessen die je hebt gegeven, zodat ze later eventueel weer gebruikt kunnen worden.

Bij de meeste methoden voor wereldoriëntatie worden jammer genoeg geen richtlijnen voor thematische muziklessen geleverd. Zo hier en daar kom je in een methode voor wereldoriëntatie nog wel eens een liedje tegen dat gerelateerd is aan het thema, maar daar houdt het vaak mee op.

Wel zijn enkele muziekmethoden of liedbundels goed te gebruiken voor thematisch muzikonderwijs. De bundel 'Ik wil alles horen', een verzameling liederen uit de methode 'Muziek voor de basisschool' (Uitg. Meulenhoff Educatief) gaat bij de meeste liederen zelfs uit van thema's. Zuiver thematisch van opzet is ook 'De Speeldoos' (vier dozen, uitg. Dijkstra Zeist bv; niet meer verkrijgbaar).

Het gevaar bestaat dat bij thematische muziklessen

al het beschikbare materiaal dat gerelateerd is aan het thema, op één grote hoop wordt gegooid. Hieruit kies je vaak te gemakkelijk het materiaal dat je zelf leuk lijkt of dat het beste aansluit op het thema. Er is dan niet altijd voldoende diepgang. Bovendien kunnen de muzikale aspecten gemakkelijk het onderspit delven. Een kritische blik is bij het voorbereiden en het vaststellen van de lessen dan ook onontbeerlijk.

Doordat je eerder geneigd bent materiaal te kiezen dat je zelf leuk lijkt of dat het beste aansluit op het thema, sluit je vaak minder goed aan bij het niveau van de leerlingen. Het argument 'leuk' weegt meestal zwaarder dan het argument 'op niveau'. Zo leg je bijvoorbeeld een leuk Turks liedje liever niet aan de kant als er wordt gewerkt over Turkije, ook al is het liedje eigenlijk te moeilijk voor de leerlingen. De leerstof moet steeds worden getoetst aan de doelen van muzikale vorming. Zowel de lesdoelen als de kerndoelen voor muziek moeten voor ogen worden gehouden, waardoor een ononderbroken ontwikkeling gewaarborgd blijft. Sommige thema's zijn minder geschikt om 'vertaald' te worden naar muzikale aspecten. Als dat zo is kun je beter besluiten tot het geven van een muziekles die losstaat van het thema.

Bij de keuze van de leerstof voor thematische muzieklessen blijf je vaak snel steken in het aspect betekenis. Het verzamelen van materiaal dat direct te maken heeft met het thema ligt het meest voor de hand. Als je je hiervan bewust bent kun je ook bewust kiezen voor de aspecten vorm en klank. Bij het thema '100 jaar geleden' kun je bijvoorbeeld werken met een muziekstuk van een componist uit die tijd om iets met het aspect klank te doen.

Voordelen

Met dit artikel heb ik geprobeerd duidelijk te maken dat je bij thematisch muziekonderwijs de uitgangspunten van je onderwijs beter tot hun recht kunt laten komen. De muzieklessen zijn een wezenlijk onderdeel geworden van de lerende school. Er is meer interactie tussen leerkrachten en leerlingen onderling en tussen de leerkracht en de leerlingen. Het muziekonderwijs zal daardoor telkens in ontwikkeling zijn. Leerkrachten en leerlingen kunnen veel van elkaar leren, wat heel inspirerend werkt. Binnen de grenzen van het thema – het thema bepaalt immers de 'richting' waarin je de leerstof moet zoeken – heb je als leerkracht veel vrijheid. Je bent niet gebonden aan een methode. De eigen inbreng van de leerkracht en later eventueel van de leerlingen, kan heel groot zijn.

Naarmate de leerkracht een zekere routine heeft ontwikkeld in het geven van thematische muzieklessen en de leerlingen hier voldoende ervaring mee hebben opgedaan, worden zowel leerkracht als leerlingen steeds creatiever. Elke week wacht je als

leerkracht weer in spanning op het thema dat in de stamgroep aan de orde is. Als het thema eenmaal bekend is begint de uitdaging om weer een goede thematische muziekles te geven. Dit houdt het voorbereiden en geven van muzieklessen spannend! Je kunt niet meer zomaar even 'een lesje draaien'. Als leerkracht moet je ook steeds kritisch blijven nadenken over de keuze van de leerstof. Niets is in de muziekles meer vanzelfsprekend.

Omdat de leerlingen in de stamgroep meestal al enthousiast werken met het thema, zijn ze in de muzieklessen vaak heel gemotiveerd en tonen ze een grote betrokkenheid en zelfstandigheid. Zo hoef je minder moeite te doen om de leerlingen te activeren en kun je gemakkelijker je uiteindelijke doel bereiken: muzikale ontwikkeling.

Conclusie

Er zijn zo te zien meer nadelen dan voordelen aan het geven van thematisch muziekonderwijs. Kun je er dan maar beter van afzien? Dat hoeft niet! Mits je je goed van de nadelen bewust bent. In het bovenstaande heb ik bij elk nadeel al aangegeven wat een eventuele oplossing zou kunnen zijn. De voordelen spreken voor zich.

Op de volgende punten moet steeds goed worden gelet:

- de beginsituatie: aansluiten bij het niveau van de leerlingen
- doelen: lesdoelen, kerndoelen, doorgaande lijn, (individuele) leerlijnen
- opbouw van de les: afwisseling van muzikale gedragsvormen
- de leerstof: voldoende diepgang, zone van de naaste ontwikkeling

Als bovenstaande punten, net als bij 'gewone' muzieklessen, als voorwaarden worden gesteld voor de thematische muzieklessen kan er ook bij thematisch muziekonderwijs een muzikale ontwikkeling bij de leerlingen plaatsvinden.

De keus is aan de lezer om wel of geen thematisch muziekonderwijs te geven. Het is zeker de moeite waard om het eens te proberen! Ik hoop dat dit artikel verschillende collega's daartoe een aanleiding mag geven.

Bronnen

- * Over denken en doen; Een pedagogische bijdrage aan adaptief onderwijs; auteur: Luc Stevens; uitg.: Procesmanagement Primair Onderwijs, mei 1997
- * Jenaplanonderwijs op weg naar de 21e eeuw. Een concept voor Jenaplanbasisonderwijs; auteur: K. Both; uitg.: CPS, 1997
- * Nascholingsmodulen Muziek basisonderwijs, SLO en het Dr. Gehrels-Instituut
- * Handreiking bij de kerndoelen muziek basisonderwijs, SLO